

ALKOTMÁNYÉRTELMEZÉS

2017. szeptember 25.

Chronowski Nóra (ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék)

I. AZ ALKOTMÁNYÉRTELMEZÉS MEGHATÁROZÁSA

1. Alapfogalmak

- **Alkotmányjogi érvelés:** a jogi diskurzus egyik formája, tárgya alkotmányjogi viták megoldása (a vita minden szakaszában szükséges: az alkalmazandó norma kiválasztásánál¹, az eset körülményeinek a tisztázásánál, a jogkövetkezmény megállapításánál).
- **Alkotmányértelmezés:** az alkotmányjogi érvelések egyik formája, gyakorlati alkalmazása, amelyben az alkotmányjogi norma jelentésének meghatározására, feltárására, magyarázatára kerül sor, a norma alkalmazása vagy konkretizálása céljából. Az alkotmányosság megvalósulását szolgálja, eszköze lehet az alkotmányfejlesztésnek (ld. alkotmányváltozás, nehezen módosítható alkotmányok esetében).

Jogértelmezés: a jogi normák jelentéstartalmának feltárása, azok megértése és alkalmazása céljából, amit meghatároz a jogi szövegre jellemző sajátos szókincs, forma és válaszadási mód (normativitás).²

[A jogértelmezési módszereket eredetileg *Karl Friedrich von Savigny* rendszerezte (1840): nyelvtani, logikai, rendszertani, történeti értelmezés – bővebben ld. az alkotmányértelmezés módszereinél.]

Jogértelmezési kánonok: a jogi műveltség részét képezik – azonban meglehetősen egyszerűsítőek, előzetes értékválasztást tükröznek, és nem működnek minden helyzetben.

- a) logikai kánonok (a formális logika szabályait transzformálták a jogi érvelésbe):
 - expressio unius est exclusio alterius* – az egyik állítása a másik tagadása (a jogszabályi előírás önmagában kizárja ellentétét vagy alternatíváját; azonban csak kétváltozós állítások esetében működik)
 - enumeratio ergo limitatio* – a taxatív felsorolás az érintett szabályozást kizárólagossá teszi
 - argumentum a fortiori* (az erősebb érvből való következtetés) fajtái: *argumentum a maiore ad minus* (a többről a kevesebbre), *argumentum a minus ad maiore* (a kevesebbről a többre)
- b) konfliktusfeloldó kánonok (a jogszabályok közötti ellentmondások kezelésére):
 - lex superior derogat legi inferiori* – a magasabb szintű jogszabály lerontja az alacsonyabb szintűt
 - lex posterior derogat legi priori* – a későbbi szabályozás lerontja a korábbi
 - lex specialis derogat legi generali* – a speciális szabály lerontja az általánost

Jogalkalmazás: absztrakt, elvont jogtétel konkrét, életbeli tényállásra vonatkoztatása; az erre irányuló művelet a

¹ Ez akkor is így van, ha világos, hogy melyik szabály vonatkozik az adott ügyre (*lex clara est*), mivel azt is az érvelés igazolja, hogy miért épp a kiválasztott normát alkalmazzák. Ha vitás, hogy az adott tényállásra melyik szabályt kell alkalmazni (*lex non clara est*), akkor különösen fontos az érvelés meggyőző volta, mivel megerősíti a majdani döntés legitimitását. Ld. Szente 18.

² A jogértelmezés terjedelmére is többféle álláspont alakult ki. (1) Valójában csak akkor van szó értelmezésről, ha a szöveg jelentése nem egyértelmű (*in claris non fit interpretatio*). (2) Az értelmezés minden esetben elengedhetetlen valamely norma jelentésének a megállapításához, mert már az is minősítés, hogy egyértelmű-e a szabály jelentése vagy sem. Ld. Szente 93.

Nem része az értelmezésnek önmagában: a törvények közötti konfliktusok feloldása és a szabályozási hézag kitöltése – de ezekben a helyzetekben is előfeltétel a jogértelmezés. Ld. Szente 94-95.

jogászi szillogizmus (sematikusan): logikai következtetési forma, amely két előzményből (premisszából) a zárótételhez (konklúzióhoz) jut el, ahol a premisszák a jogi norma és a történeti (magatartási) tényállás. Ezek összevetése, egymásra vonatkoztatása (szubszumció) vezet a jogi minősítéshez és a vita eldöntéséhez (konklúzióhoz). Mindegyik fázisban szükséges a jogértelmező tevékenység.

- Mennyiben tér el az alkotmányértelmezés a jogértelmezéstől? Ebből a szempontból kétféle megközelítés merült fel: (1) ha az alkotmányt a pozitív jog forrásaként („törvényként”) fogjuk fel, akkor a jogértelmezés általános szabályai vonatkoznak rá; (2) ha a politikai közösség és a társadalmi együttélés alaprendjének tartjuk, akkor az értelmezés ennek a rendnek a folyamatos konkretizálása (annak érdekében, hogy az állami cselekvés az alkotmány keretei között maradjon), amely az egyszerű jogértelmezési módszerektől eltérő eszközöket követel meg.

2. Az alkotmányértelmezés alanya és tárgya

- Az alkotmányértelmezés **alanya** elvileg bárki lehet, vagyis az alkotmányszöveget mindenki értelmezheti, azonban nem mindenkinek az értelmezése lesz mértékadó, vagy *autentikus* (hiteles) és *erga omnes* (mindenkire) kötelező. Az alkotmányértelmezés szempontjából mértékadó, illetve befolyásos lehet az ombudsman, az igazságügyi kormányzat, a bíróságok, illetve a civil jogvédő szervezetek értelmezése, de mindenkire kötelező és hiteles az erre kifejezetten feljogosított szerv (tipikusan: alkotmánybíróság) értelmezése.
- Az értelmezés **tárgya** az alkotmány(i norma), amelynek – az értelmezés szempontjából is – releváns jellemzője, hogy
 - legmagasabb szintű jog az államban, minden más jogszabálynak összhangban kell állnia vele – nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is fontos az alkotmány normativitásának érvényt szerezni;
 - az életviszonyok sokaságát igyekszik alapvető módon szabályozni, ezért az absztrakciós foka jellemzően magasabb, mint az alacsonyabb szintű jogi normáké, gyakoribbak a tárgyan, homályosan, hiányosan megfogalmazott jogtételek, a kétértelmű, bizonytalan, ellentmondásos kifejezések;
 - az alkotmányszöveg gyakran politikai kompromisszumok eredménye, de az is előfordul, hogy az alkotmányozó eredeti elképzelései nem voltak világosak;
 - hosszútávra szólnak a szabályai, ezért a megfogalmazásnak a jövőbeni fejlődésre is nyitottnak kell lennie.

3. Az alkotmányértelmezés problémái

- A tárgygyal összefüggésben: nincs általánosan elfogadott alkotmányfogalom, így az értelmezést alapvetően befolyásolja az adott jogrendszer alkotmányfelfogása. Jelentősen eltérhet az értelmezés súlya, szerepe a „rég” és az „új” alkotmányok, illetve a nehezen és a könnyebben módosítható alkotmányok esetében.
- Az alannal összefüggésben: mint minden értelmezésnél, számolni lehet az értelmezést végző szerv, személy adott ügyre vonatkozó preconcepcióival, általános jogszemléletével.
- Aktivizmus vs. önkorlátozás: a vita ahhoz kapcsolódik, hogy meddig mehet el a bíróság az alkotmányértelmezésben, megragadható-e az a pont, amikor az értelmezés már „alkotmányozássá” válik, mintegy kiegészítve az alkotmányt. A kérdés úgy is feltehető, hogy miként választható el a „bírói jogalkotás” és a „bírói jogfejlesztés”.
A probléma összefügg a *non liquet* (nem világos) problémájával, ami azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló jog alapján az adott ügy nem dönthető el. Az alkotmányjogban a *non liquet* úgy vetődik fel, hogy adott esetben az alkotmányból nemcsak egyetlen helyes megoldás

következik, hanem több értelmezési eredmény is összeegyeztethető vele. Amennyiben a bíróság ezek közül kiválaszt egyet, és azt alkotmányosnak minősíti, az tekinthető aktivizmusnak, ha pedig a választást az alkotmányozóra bízta, az értékelhető önkorlátozásként. A kérdés jellemzően politikailag érzékeny ügyekben éleződik ki.

II. AZ ALKOTMÁNYÉRTELMEZÉS MÓDSZEREI

Az alkotmányértelmezési módszerekről általában

- Az értelmezési módszerek önmagukban nem jogi normák, hanem tapasztalaton alapuló axiómák / gyakorlatok, amelyeket befolyásol a jogi kultúra, a jogi szövegek jellege, az értelmezés célja stb.

A jogi kultúra és a jogászai műveltség részeként azt hivatottak elősegíteni, hogy az alkotmányértelmezés ne váljon merőben ötletszerűvé vagy akár önkényessé. Az alkotmányjogban általános érvényűnek tekintik ezeket, a „nehéz esetek”³ megoldását szolgálják.

- Megkülönböztethető többféle értelmezési attitűd, teória:

- *szubjektivista / objektivista*: a szubjektív teória az alkotmányozó eredeti szándékát helyezi a középpontba az értelmezésben, míg az objektív az alkotmányban kifejezett (objektíválódott) akaratot részesíti előnyben (függetlenül attól, mi volt az alkotmányozó eredeti szándéka)
- *pluralista / monista*: az előbbi szerint az értelmezési módszerek többé-kevésbé egyenrangúak, az utóbbi szerint előnyben kell részesíteni egy meghatározott módszert (jellemzően a szövegkötött vagy textualista értelmezést), és a többit ennek kell alárendelni
- *pozitivist / topikus / integrációelméleti*: a pozitivist teória szerint az alkotmány pozitív jogi rendelkezések „logikus, zárt rendszere”, így az általános jogértelmezési módszerekkel feltárható a jelentése; a topikus teória szerint az alkotmányi normák „határozatlansága és nyitottsága” miatt az alkotmányjogi problémák megoldása érdekében használhatók az általános jogértelmezési módszereken túlmutató toposzok (pl. az alkotmányos önazonosság, az élő alkotmány vagy *living instrument*); az integrációelméleti koncepció szerint az alkotmány az igazságosság és az emberi méltóság szolgálatában álló rend, az alkotmány értelme pedig a politikai és társadalmi közösség integrációjának támogatása, ezért az alkotmányértelmezési módszereket ennek a szempontnak kell alárendelni.⁴

- A módszerválasztás érdemben képes befolyásolni az értelmezés eredményét. A bíróságok jellemzően több módszer kombinációját használják az értelmezéshez.

- Az alkotmányok általában nem tartalmaznak értelmezési szabályokat, de van néhány kivétel⁵: ilyenkor az értelmezési szabály is értelmezés tárgyát képezi.

- Az alábbi csupán egy lehetséges felosztás (másféle csoportosítások is ismertek).

³ Nehéz eset: nincs egyetértés az alkalmazandó alkotmányi norma jelentéstartalmáról vagy arról, hogy melyik a legadekvátabb jelentés az adott helyzetben. Ld. Szente 95.

⁴ Ez a felosztás a német alkotmányjogtudományban alakult ki. Ld. Petrétei 125-126.

⁵ Az Egyesült Államok Alkotmányának IX. kiegészítése szerint az alkotmányos jogokat nem lehet úgy értelmezni, hogy megfossszák a népet egyéb jogaitól. A kanadai alkotmánylevél (1982) 27. szakasza kimondja: a Kartában foglalt jogokat a kanadai multikulturális örökség megóvásával és gazdagításával összhangban kell értelmezni. A spanyol alkotmány (1978) 10. cikk (2) bekezdése szerint az alkotmányban foglalt alapvető jogokra és szabadságokra vonatkozó rendelkezéseket úgy kell értelmezni, hogy az megfeleljen az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának [az ENSZ deklarációja, 1948], valamint a Spanyolországra kötelező nemzetközi egyezmények rendelkezéseinek. Ld. Szente 127., továbbá Alaptörvény R) cikk (3) bekezdés: Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni. N) cikk (1) bekezdés: Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti. N) cikk (3) bekezdés: Az Alkotmánybíróság, a bíróságok, a helyi önkormányzatok és más állami szervek feladatuk ellátása során az (1) bekezdés szerinti elvet kötelesek tiszteletben tartani.

Az egyes alkotmányértelmezési módszerek

Nyelvtani-logikai értelmezés (textualizmus)

A legalapvetőbb értelmezési módszer, amely szerint a normaszöveg értelmét az abban használt szavak hétköznapi jelentése adja, vagyis a szabály azt jelenti, amit az átlagos, azonos nyelven beszélő, észszerűen gondolkodó személy az adott körülmények között ért rajta. [A *common law* jogrendszerekben nevezik „világos jelentés szabályának” (*plain meaning rule*) vagy „aranszabálynak” (*Golden Rule*).] A hétköznapi jelentést ugyanakkor a szaknyelvi terminológia árnyalja.⁶ A textualizmus szigorú szövegeköttséget támogató irányzata a literalizmus (szövegen kívüli forrás nem vonható be az értelmezésbe); valamint elhatárolható az originalista és értelmezéskori textualizmus (az előbbi a szöveg eredeti, elfogadáskori jelentését tartja irányadónak, az utóbbi figyelembe veszi az időmúlás következtében előálló jelentésváltozást). Kritikája: nem tud mit kezdeni a többértelmű, bizonytalan tartalmú kifejezésekkel.

Eredeti szándék szerinti értelmezés (originalizmus, interpretivizmus)

Az alkotmányozó eredeti szándékára koncentrál, vagyis azt a jelentést adja a szövegnek, amit az elfogadásakor az alkotmányozó tulajdonított neki. Az alkotmányozói akarat érvényesítése ebben a megközelítésben feltétlen követelmény (nem javítható, egészíthető ki vagy változtatható meg az időmúlással sem). Ez a felfogás az alkotmányozó autoritására, annak demokratikus legitimitációjára és a hatalommegosztásra épít (a bírácoknak el kell fogadniuk, hogy a politikai mérlegelést igénylő kérdésekben a választott politikai szervek döntenek). Az irányzat ellenzi, hogy a bírák morális elvek mentén – alkotmányértelmezés címén – megítéljék, felülbírálják a demokratikusan választott képviselői szervek politikai alapon hozott döntéseit.⁷

Rendszertani (kontextuális) értelmezés

A módszer szerint a normaszövegben szereplő kifejezéseket nem önmagukban, hanem az alkotmány más rendelkezéseivel, sőt, egészével összhangban kell értelmezni. Az alkotmány nem logikailag különálló szabályok halmaza, normáinak tartalmát egymásra tekintettel fogalmazták meg, de általában véve is, a nyelvtani értelemre a szövegkontextus mindig hatást gyakorol.⁸ Segédelvei a német eredetű „alkotmány egységének elve” (*Prinzip der Einheit der Verfassung*) és a „gyakorlatias összhang elve” (*praktische Konkordanz*), amely utóbbi szerint ha alkotmányi normák látszólagos konfliktusát kell feloldani, akkor mindegyiket egymásra tekintettel és egymással összhangban úgy kell értelmezni, hogy a lehető legteljesebb jelentést (és érvényesülési kört) kapják.

⁶ Vannak a hétköznapi jelentéstől eltérő jelentésben használt kifejezések jogi szakkifejezések (pl. „összeférhetetlenség”, „birtok”), illetve a hétköznapi nyelvben nem használt kifejezések (pl. „bizalomvédelem”, „preambulum”, „mentelmi jog”). A textualizmussal kapcsolatban további kérdés, hogy alkotmányban nem szereplő kifejezések használhatók-e az értelmezéshez (pl. „szuverenitás”, „alkotmányos önazonosság”, „közszerelő”).

⁷ Az originalizmus elsősorban az amerikai alkotmányértelmezésben került előtérbe (válaszul a Warren bíró vezette Legfelső Bíróság aktivizmusára az 1960-as évek után), az európai alkotmányértelmezésben nem játszott kiemelkedő szerepet.

⁸ Híres kontextuális értelmezések: az Egyesült Államokban a Legfelső Bíróság alkotmányossági vizsgálati jogkörének megteremtése; vagy a korábbi magyar Alkotmány jogállam-elvéből és egész államszervezeti struktúrájából a hatalommegosztás elvének kibontása (amely a szövegben kifejezetten nem szerepelt). Ld. Sente 162-163.

A norma célja szerinti (teleologikus) értelmezés

A jelentés megállapításához az alkotmány célja (*telos, ratio legis*) jelenti a kiindulópontot. Alapja az a megfontolás, hogy minden jogszabálynak van célja: azért alkották, hogy konkrét hatást érjenek el vele. Azt kell tehát megtalálni, hogy a vizsgált rendelkezés milyen problémát és hogyan kíván megoldani. Az értelmező keresheti az eredeti jogalkotói – szubjektív – célt, de gyakoribb az objektív cél alapul vétele, amely (a jog társadalmi rendeltetését figyelembe véve) az észszerűen gondolkodó ember által a szövegnek tulajdonított célt jelenti. (Valamely szabályozás céljának absztrakt megfogalmazása a preambulumban szokott megjelenni.) Európában az 1960-as évektől egyre népszerűbb az alkotmányértelmezésnél⁹, az európai uniós jogban az egyik leggyakoribb értelmezési módszer.

Történeti és genetikai értelmezés

A történeti értelmezés a jogintézmények keletkezésének és fejlődésének feltárásával járul hozzá a megértéshez. Kiterjedhet a jogi norma keletkezése és alkalmazása közötti időszak jogfejlődésének a vizsgálatára, de a jogintézmény előképének (adott jogrendszerbeli korábbi szabályozási megoldásainak) az áttekintésére is.¹⁰ Originalista változatában az alkotmányozás korának eszmei-ideológiai megfontolásait és társadalmi, gazdasági, politikai viszonyait vonja be a jelentés meghatározásába. A genetikai értelmezés az originalista megközelítés eszközeként is felfogható: a norma elfogadásakor keletkezett dokumentumok, előkészítő anyagok (*travaux préparatoire*)¹¹ felhasználásával keresi a norma jelentéstartalmát.

Morális értelmezés

Az egyik legfiatalabb értelmezési módszer, amely az alkotmányos elvekre és a nehéz esetekre kínál megoldást. Az Egyesült Államokban kiemelkedő képviselője Ronald Dworkin, akinek morálfilozófiai megközelítésében az alkotmányozók által használt általános fogalmak mögött morális elvek húzódnak meg, amelyek keretei között eltérő koncepciók lehetségesek. Az alkotmány az alapelvek tiszteletben tartása mellett így az adott generációk politikai moralitásához igazítható. A jogi érvelésben a bírók támaszkodhatnak morális elvekre, sőt ez eljárási szempontból kívánatos is, mert a bírónak érdemi szerepük van az igazságosabb társadalom kialakításában. Németországban az alkotmány alapvető erkölcsi értékrendként való tételezése alapozta meg a morális értelmezést. Az emberi méltóság az értékrend kiemelkedő, központi eleme, és egyben tételes jogi normaként működik.¹²

Precedensalapú értelmezés

A korábbi bírósági döntések felhasználása az értelmezéshez.¹³ Elsősorban a *common law* jogrendszerekben működik magától értetődően, ahol érvényesül a precedenskövetési

⁹ Ld. ehhez Alaptörvény R) cikk (3) bekezdés: Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával (...) összhangban kell értelmezni.

¹⁰ Ld. ehhez Alaptörvény R) cikk (3) bekezdés – „...történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban...”

¹¹ Pl. megvizsgálják, hogy milyen más szabályozási alternatívák, szövegváltozatok ellenében fogadták el az adott normaszöveget.

¹² Lüth-döntés, 7 BVerfGE 198 (1958). Ld. Sente 172-181.

¹³ A magyar alkotmánybírósági gyakorlat vonatkozásában ld. a 13/2013. (VI. 17.) AB határozat indokolásának [28]-[34] bekezdését.

kötelezettség (*stare decisis*), és a korábbi gyakorlattól való eltérést kifejezetten jelezni kell (*overruling*). Kritika: hosszútávon megőrzi a korábbi értelmezési hibákat.

Összehasonlító (komparatív) értelmezés

Az alkotmányjogi probléma megoldásához más jogrendszerek szabályozási megoldásait vagy bírói döntéseit hívja segítségül az értelmező. Ehhez annak előzetes elfogadása szükséges, hogy az alkotmányjogi problémák és megoldások a különböző államokban alapvetően hasonlóak. Ellentéte az – Egyesült Államok Legfelső Bíróságára jellemző – excepcionalizmus, amely elutasítja a külföldi jog használatát az alkotmányértelmezésben.

Értelmezési doktrínák

- Az élő alkotmány doktrínája: az alkotmány jelentését folyamatosan a valóság és a jelenkor igényeihez kell igazítani.
- Az alkotmánykonform értelmezés doktrínája: az alkotmány alatti normák értelmezésére vonatkozó elv; több értelmezési lehetőség közül azt kell választani, amelyik összhangban van az alkotmánnyal.¹⁴

KULCSFOGALMAK

alkotmányjogi érvelés • alkotmányértelmezés • jogértelmezés • jogalkalmazás • jogász szillogizmus • textualizmus • originalizmus • kontextuális értelmezés • komparatív értelmezés • morális értelmezés • teleologizmus • autentikus, erga omnes értelmezés • bírói aktivizmus • alkotmánykonform értelmezés

JOGFORRÁSOK

- Magyarország Alaptörvénye N) cikk; R) cikk; 28. cikk

TANANYAG

Az előadásvázlat a prezentációval kiegészítve.

AJÁNLOTT IRODALOM, FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Kocsis Miklós: Mozaikok, azaz milyen értelmezési kérdéseket vethet fel az alaptörvény? In Magyarország új alkotmányossága (szerk. Drinóczi Tímea). PTE ÁJK, Pécs 2011. 45-64. http://www.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/karikiadvanyok/magyarorszag_uj_alkotman_yossaga_kotet_11.pdf

Jakab András: Az európai alkotmányjog nyelve. NKE, Budapest 2016. 41-70. Kéziratban elérhető: http://real-d.mtak.hu/836/7/dc_781_13_doktori_mu.pdf 22-43.

Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2009. 118-138.

Szente Zoltán: Érvelés és értelmezés az alkotmányjogban. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2013. 139-190.

¹⁴ Ld. ehhez Alaptörvény 28. cikk 1. mondat: A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Ld. még Petrétei 137-138.